

JADID MUTAFAKKIRLARIDAN CHO‘LPONNING IJTIMOIY-AXLOQIY VA FALSAFIY QARASHLARI

*Turdiyeva Iroda Maxmarajabovna,
Toshkent davlat transport universiteti mustaqil tadqiqotchisi*

THE SOCIO-ETHICAL AND PHILOSOPHICAL VIEWS OF CHULPON AS A JADID THINKER

*Turdieva Iroda Makhmarajabovna,
Independent researcher of Tashkent State University of Railway
Engineering*

СОЦИАЛЬНО-ПРАВСТВЕННЫЕ И ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ЧУЛПОНА КАК ДЖАДИДСКОГО МЫСЛИТЕЛЯ

*Турдиева Ирода Махмараджабовна,
независимый исследователь Ташкентского государственного
транспортного университета*

<https://orcid.org/0009-0001-5200-034X>

e-mail:
irodamaxmarajabovna@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada jadid adabiyoti vakillaridan biri – Cho‘lponning ijtimoiy-axloqiy va falsafiy qarashlari tahlil qilinadi. Unda adibning inson, jamiyat, erkinlik, adolat kabi tushunchalarga bo‘lgan munosabati, uning asarlarida aks etgan g‘oyalari va o‘zbek xalqining ma’naviy uyg‘onishidagi o‘rni yoritiladi. Cho‘lponning fikrlari zamonaviy davr uchun ham dolzarbligicha qolmoqda.

Kalit so‘zlar: Cho‘lpon, jadidchilik, axloq, falsafa, jamiyat, erkinlik, adolat, uyg‘onish.

Abstract: This article explores the socio-ethical and philosophical views of Chulpon, one of the prominent figures of the Jadid literary movement. It examines his perspective on concepts such as human nature, society, freedom, and justice, as well as the reflection of these ideas in his works. The study also highlights Chulpon’s role in the spiritual awakening of the Uzbek people. His ideas remain relevant in contemporary discourse.

Keywords: Chulpon, Jadidism, ethics, philosophy, society, freedom, justice, awakening.

Аннотация: В данной статье рассматриваются социально-нравственные и философские взгляды одного из представителей джадидской литературы – Чулпона. Анализируется его отношение к таким понятиям, как человек, общество, свобода, справедливость, а также его идеи, отраженные в произведениях. Особое внимание уделено роли Чулпона в духовном пробуждении узбекского народа. Его идеи остаются актуальными и в наши дни.

Ключевые слова: Чулпон, джадидизм, нравственность, философия, общество, свобода, справедливость, пробуждение.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Mamlakatimizda demokratik-huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etilayotgan bir vaqtda tarixiy xotiramizni unutmay, milliy estetik qadriyatlarimizga suyanib yashash millat ma’naviyatini yuksaltiruvchi muhim madaniy mezon hisoblanadi. Xalqimizning falsafiy-estetik tafakkuri taraqqiyotiga hissa qo‘shgan, jumladan jadid ma’rifatparvarlarimiz, xususan

Cho‘lponning ilmiy, ijodiy merosi hamisha dolzarb bo‘lib qolaveradi. Zotan, Cho‘lpon asarlaridagi ijtimoiy adolat, milliy vatanparvarlik, hayotiy ma’rifatparvarlik ruhi o‘zining tarbiyaviy, badiiy-estetik ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, bugun ham milliy va ma’naviy jihatdan yuksalishimizga xizmat qilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “XX asr boshlaridagi millatimiz taqdirini, uning boshiga

tushgan fojialarni, ozodlik va erkinlik qadrini hech kim bu mumtoz shoirimiz kabi yuksak pardalarda kuylagan emas” [1, 9-b.].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / MATERIALS AND METHODS). Jadidlar harakatiga oid xorijiy olimlardan fransiyalik A.Bunningson, gurmaniyalik I.Baldauf [2], yaponiyalik H.Komatsu, S.A.Zunkovskiy [3] kabi tarixchi, sharqshunos olimlarning jadidshunoslikka oid tadqiqot olib bordilar. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlarida Hoji Nu'matulloh Muhtaram [4, 61-b.], N.Xotamov [5]lar jadid namoyondalarining tarixiy shart-sharoitlaridagi faoliyati tadqiq qilingan. Ushbu tadqiqotlarda jadidlar harakatining shakllanishining obyektiv va subyektiv omillari, jadidchilik harakatida ishtirok etgan shaxslar, Buxorodagi taraqqiyparvar harakatlarning asl mohiyati ochib berilgan. Mamlakatimiz olimlaridan jadidchilikka oid Q.Rajabov [6], D.Alimova [7], M.A.Тожибоева [8;284 b.]larning tadqiqotlarida jadid mutafakkirlari ma'naviy merosining ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy qarashlari, ularning jadid ma'rifatparvarligidagi alohida o'rni qisman o'rganilgan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Cho'lponning serqirra ijodi shaxsning ijtimoiy ongi, ma'naviy, badiiy-estetik dunyoqarashini shakllantirish va yuksaltirishda teatr, adabiyot va matbuotning ulkan o'rin tutishini asoslash, bu jarayonda shaxs estetik tafakkurining shakllanish prinsiplarini mustahkamlash bilan bog'liq.

Falsafada estetik g'oya mazmuni va yo'nalishi ijodkorning tabiati, dunyoqarashi va maqsadi bilan hamisha bog'liq bo'lgan. Cho'lpon estetik g'oyasining ulug'vorligi shundaki, u hech qachon ma'naviy birlikdan, uyg'unlikdan chekkada bo'lmagan, hikoya, ocherk, maqola, drama, roman yozadimi har doim o'z dunyoqarashida shakllangan, rivojlangan estetik g'oyaga amal qilgan va shu asosda badiiy-estetik asarlar yaratgan.

Cho'lpon o'zining nasriy asarlarida estetik g'oya mazmuni qanchalik ahamiyat kasb etganligini tadqiq etishda, u tafakkuri, dunyo va millat haqidagi falsafiy tasavvuri, jamiyat rivoji haqidagi orzularining estetik jihatdan umumlashtirilganini anglab etgan. Uning asarlarida ozodlik muammosi inson uchun ma'naviy, estetik g'oya, badiiy

qadriyat sifatida qahramonlar, siymolar, ijtimoiy vaziyatlarda ifodalandi. Orenburgda chiqqan "Sho'ro" jurnalining 1917-yilgi 31-sonida nashr etilgan Cho'lponning milliy ijtimoiy muammolarni aks ettirgan nasriy she'ri bunga misol bo'la oladi. Bu xat oddiy xabarlar in'ikosi emas, balki ruhiy to'lg'oqlar ovozi, Cho'lpon yuragining tez-tez va uzluksiz talvasalarining ifodasi edi.

Muxtoriyat tugatilgach barcha jadidlar, xususan Cho'lpon uchun ham ijtimoiy, adolatli fikrlar cheklandi. Bunday qaltis vaziyatda Cho'lpondek ma'rifatparvar jadid o'z yo'li va tilini "to'g'rilab" olishga, hushyor tortishga majbur bo'lgan. U Orenburgdan Vataniga qaytganda bu yerdagi ijtimoiy muhitdan, axloq-u odob, munosabat va muomaladan yangilik izlaydi. Mustamlakachilik sharoitidan aziyat chekib, ko'ngli qayg'uiga botib, tafakkuri turli badiiy obrazlar galereyasini qoplashga tushadi. Agar u Oktyabr inqilobigacha asosan ma'rifatparvarlik, maktab va maorif masalalari bilan shug'ullangan, jadidchilik g'oyalarini qattiq himoya qilgan va targ'ib etgan bo'lsa, ijtimoiy tuzum o'zgarishi bilan uning falsafiy va badiiy-estetik faoliyati ham turli yo'llarni birlashtirgan holda davom etdi.

Cho'lpon tafakkuri erkinligining va estetikasining shakllanishida quyidagi omillar muhim o'rin tutdi: birinchidan, xalq ongini, tafakkur tarzini o'zgartirish, yangilash uchun ozodlik, ijtimoiy-siyosiy masalalar hal etilishi lozim edi; ikkinchidan, ijtimoiy hayotga, o'zgarib borayotgan jamiyatga munosabatda yangicha dunyoqarashni shakllantirish; uchinchidan, milliy yuksalish uchun madaniyat va ma'rifat, adabiyot va san'atning yangi yo'llarini egallash; milliy-madaniy, badiiy qadriyatlarni umumbashariy jihatlar bilan boyitish; adabiyot va san'atning zamonaviy estetik omillarini egallash kerak edi.

Mustamlakachilik davrida "Turkistonda shakllana boshlagan mayda va yirik burjuaziyaning xalqparvar vakillari ma'rifatparvarlik harakatining beshigini tebratgan, unga ma'lum falsafiy-siyosiy, madaniy- ma'rifiy va badiiy-estetik tus bergan shaxslar sifatida maydonga chiqdilar. SHuning uchun mahalliy burjuaziya vakillarining ma'rifatparvarlik harakatidagi roli ijobiy va samarali baholanishga loyiqdir" [9, 15-b.].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Cho'lpon jadidchilik harakatining ijtimoiy, siyosiy, badiiy, estetik g'oyalari ta'sirida yetuk ijodkor

bo'lib shakllandi. Jadidchilik harakatining ma'rifatparvarlik, insonparvarlik, vatanparvarlik va xalq ma'naviyatini yuksaltirishga qaratilgan dunyoqarashi adib ijodiy faoliyatining asosiy qismini belgilaydi. Shu bois Cho'lpon ma'rifatparvar yozuvchi sifatida bashariyatga tanildi, ijodining aksariyat qismi karaxt xalq orasida ma'rifat uchqunlarini yoqdi va ularga mash'al bo'ldi.

Cho'lponning tabiat, jamiyat, inson, adabiyot va san'at xususidagi estetik falsafiy qarashlari milliy ma'rifatparvarlikni rivojlantirishga hissa qo'shib, ma'rifetni estetikaning "go'zallik" kategoriyasi darajasiga ko'tardi.

Cho'lpon estetikasini anglash uning buyuk umumbashariy g'oyalarini, yuksak insoniy tuyg'ularini yurakka singdirib olish, tabiat go'zalligi va inson ulug'vorligini adib ko'zi bilan ko'rib, qalbi bilan his etishdir. Mumtoz adabiyotimiz, jahon madaniy yodgorliklari, jadidchilik g'oyalaridan bahramand bo'lgan shoir Turkiston ozodligi, xalq baxt-saodati, odamlarning ma'rifatparvarlik va insonparvarlik tafakkuri, tasavvuri haqida qayg'urib, ichki his-tuyg'ularini izhor etgan asarlari bilan, Vatanini taraqqiy ettirishni orzu qilgan ijodiy mahsulotlari bilan jadid ma'rifatparvarlar faoliyatiga ulug'vor badiiy-estetik hissa qo'shgan edi. Misol tarzida "Yashayish" she'rini o'qisak: Og'ir-og'ir va faqat qayg'idan yiroq uyqu Nechun uzoqlarga qochdingki, ko'p yomondir bu, Ko'zim ochildi, biroq ko'rmadim go'zallikni, Ko'nglimda yas ila ko'rdim butun tubanlikni. Yo'q emas edi go'zallik bilan chiroylilik, Faqat ular tubida jilvalandi hayvonlik. Kulib qarar edi dunyosi goh-gohlari, Faqat kulishlar ichinda fig'on va ohlari... [10, 96-b.].

Shoir ijodida uning ichki kechinmalari, ijtimoiy muhitdan noroziligi ochiq-oydin aytilmagan bo'lsa-da, Turkiston va unda yashovchi xalqlarning ozodligi, tabiat go'zalligi, odamlar ongi va ma'rifatiga taalluqli qarash va tuyg'ular o'z ifodasini topgan edi. Cho'lpon qalbi, tafakkuridagi ma'rifatparvarlik g'oyalari, tamoyillari ijtimoiy muhit, voqe'liklar ta'sirida o'zgarib, rivojlanib bordi.

Cho'lpon uchun asosiy ijtimoiy, ma'naviy vazifa Vatan, millat uchun tobelik yo'lini to'smoq, erkinlik, ma'rifatparvarlik, insonparvarlik, yoshlarni barkamol etib tarbiyalash, adabiyot va san'atni rivojlantirish, ta'lim-tarbiyani yoritish, xalqning ozodlik va baxtiyorlik kayfiyatlarini kuchaytirish edi. Uning ozodlikka intilib azob

chekayotgan odamlarning orzulari badiiy ijodiyotda iste'dod timsoliga aylangani bejiz emas. Shuningdek, shoir yangi o'zbek adabiyoti, tiliga so'z ipagidan go'zal badiiy libos kiydirdi, ko'hna adabiyotimizni ham janr, ham uslub, ham til va dil jihatidan go'zallik koshonasiga olib chiqdi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xalqni ma'rifatli qilish, jamiyatni rivojlantirish, vatanni mustaqil ko'rish uchun zahmat chekkan, asarlari bilan xalqni uyg'otish uchun kurashgan, mana shu yo'lda jon fido qilgan buyuk jadid allomalarimizning millatning asosiy davlatchilik timsoli, millionlab xalqni birlashtiruvchi ma'naviy boylik – ona tilimiz, uning ravnaqi yo'lidagi xizmatlari beqiyos va ulkandir. Ular nafaqat hozirgi o'zbek adabiy tilimizning nazariy jihatdan ilmiy asosini yaratishga o'z hissalarini qo'shdilar, balki o'z ijodlari bilan bu tilning yorqin namunalari ham yaratib berdilar.

Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажегимизни мард ва олижаноб халкимиз билан бирга курашимиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 9.
2. Baldauf Ingeborg. Jadidism in Central Asia within Reformism and Modernism in the Muslim World ||Die Welt des Islams, New Ser. Vol.41.I-1. (mar., 2001).
3. Zenkovsky S.A. pan-Turcizm and islam in Russia. Cambridge-Massachusetts: Harward University Press, 1960.
4. Ҳожи Неъматуллоҳ Мухтарам. Тазкират уш-шуаро. - Душанбе, 1975, Саҳ.61.
5. Хотамов Н. Свержение эмирского режима в Бухаре. - Душанбе, 1997; Бухарские джадиды и основные этапы их деятельности. - Душанбе, 2000.
6. Ражабов Қ. Мустақил Туркистон фикри учун мужодадир (1917-1935 йиллар). - Тошкент: Ўзбекистон, 2000.
7. Алимова Д.А. Историческое мировоззрение джадидов и их проекция будущего Туркестана // Туркистон мустақиллиги ва бирлиги учун кураш саҳифаларидан. - Тошкент: Фан, 1996.
8. Тожибоева М.А. Жадид адиблари ижодида мумтоз адабиёт анъаналари. - Филология фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. - Тошкент, 2017. - 284 б.
9. Махмудова Г. Жадидизм ва Туркистонда ахлокий-эстетик фикр тараққиёти. – Тошкент: Давр Пресс, 2006. – Б.15.
10. Чўлпон. Асарлар. I жилд. – Тошкент: Akademnashr, 2016. – Б.96.